

BOSANSKA VILA I DVOJNA MONARHIJA. KNJIŽEVNI PROGRAM BOSANSKO-HERCEGOVAČKIH SRBA I KULTURNA POLITIKA AUSTROUGARSKE.

SAŽETAK:

U radu se ispituje kulturna i ideološka politika Austrougarske u Bosni i Hercegovini tokom Kalajeve uprave i reakcija Srba na nju. Ukazuje se na to da je *Bosanska vila* svoj književno-kulturni program velikim delom izgradila kao antitezu austrougarskoj politici.

KLJUČNE REČI: Bosna i Hercegovina, Austrougarska, Bosanska vila, Benjamin Kalaj, nacionalni identitet i književnost, kulturna politika

Uvod

Nakon što se zaostali bosanskohercegovački pašaluk posle Berlinskog ugovora 1878. pretvara u provinciju Habsburške monarhije, drastično se menja ne samo politički okvir i svakodnevni život u Bosni i Hercegovini nego i privredni odnosi i kulturne prilike u kojima su se ove zemlje nalazile. Dolazi, takoreći, do aktivne razmene kulturnih dobara, do susreta Balkana sa Srednjom Evropom.

U ovom članku pre svega ću obratiti pažnju na to kako se taj susret dveju kulturâ ili civilizacijâ ispoljavao u književnosti i književnom životu Bosne i Hercegovine. Prvo, koju je kulturu i ideologiju Austrougarska kao dominantna politička sila pokušavala da uvede u Bosnu i Hercegovinu i šta je ona predstavljala za ove pokrajine. Drugo, kako su srpski¹ književnici i kulturni radnici u BiH prihvatili kulturnu politiku i ideologiju Austrougarske i koje odjeke možemo da nađemo u najvažnijem srpskom književnom časopisu toga perioda, *Bosanskoj vili*, kao glavnom glasilu jednog šireg književnog ali i kulturnog programa Srba Bosne i Hercegovine, sa naglaskom na razdoblje Benjamina Kalaja. Jednom rečju, koja je bila ideologija i kulturna politika Dvojne monarhije i kojim se sve književnim i drugim sredstvima iz (šire) oblasti kulture poslužila da realizuje ovu svoju ideologiju u BiH, i kako je srpski narod sličnim književnim sredstvima odgovarao na taj, da ga nazovemo, kulturni izazov Austrougarske.

Podrazumeva se da se u tom „dijalogu kulturâ“ reakcija Srba razvijala i menjala ukorak sa austrougarskim potezima na kulturno-političkom i ideološkom nivou, kao što i austrougarska

---

¹ Da bih suzio spektar, ograničiću se ovde na to kako su bosanskohercegovački Srbi, kao jedna od tri glavne etničke grupe, reagovali na (kulturnu i ideološku) prisutnost Dvojne monarhije u Bosni.

(kulturalna) politika često proizilazila iz zbivanja na srpskoj sceni, odnosno prilagođavala se njima. Radi se, jednom rečju, o uzajamnom, dvosmernom ili čak višesmernom procesu.

Politika uvođenja bosanske nacije i civilizacijska misija Austrougarska

Kako bih osvetlio tzv. „dijalog kultura“ o kom će biti reč, osvrnuću se ukratko na političko-ideološki program koji je predstavila Austrougarska nakon što je uspela da uvede red i mir u zaokupiranim provincijama i kojim (među ostalim i književnim) sredstvama se ona, počevši od osamdesetih godina 19-og veka, služila da bi postigla svoje (političke, ideološke i kulturne) ciljeve. Prvo ću staviti u centar pažnje ideološku i, s tim u vezi, kulturnu politiku koju je vodila Dvojna monarhija u BiH. Nakon toga osvrnuću se na to kako se ona predstavljala u inostranstvu.

Bosanska nacija

Važan ideološki aspekt politike Austrougarske bio je pokušaj uvođenja bosanske nacije u BiH. Sudbonosnu ulogu u tome igrao je Benjamin Kalaj (Benjamin Kállay), bivši dugogodišnji austrougarski konzul u Beogradu, koji je bio glavni nosilac austrougarske ideologije i politike u BiH. U funkciji zajedničkog ministra finansija u Beču bio je tokom čitavih 20 godina (od 1882. do 1903) takoreći guverner BiH, sa gotovo neograničenom moći, budući da je Zemaljska vlada za sve to vreme bila pod njegovom neposrednom kontrolom. Iz stručne istorijske literature o Bosni u Austrougarskoj (Kraljačić 1987, Ekmečić 1983, Malbaša 1940, Dedijer 1966)² jasno se vidi da je njegov cilj bio da se postigne trajno ukorenjivanje BiH u austrougarske državne ideje (odnosno prihvatanje austrougarske državne ideje od strane stanovništva BiH) i da se spreči stvaranje jedne veće jugoslovenske države na jugu Monarhije. Da bi trajno izolovao BiH od ostalih jugoslovenskih zemalja, pre svega od Srbije i Crne Gore, kao i od Hrvatske, hteo je da raširi ideju o jedinstvenoj bosanskoj naciji kojoj bi pripale sve tri konfesije u BiH. Pošto je Muslimane smatrao za nosioce svog projekta bosanske nacije (kao i svoje celokupne politike, posebno što se tiče agrarnog pitanja), a Srbe držao za najnepoverljiviji državnotvorni elemenat, radio je i na odvajanju ove dve etničke grupe, ne bi li stvorio jednu jaku zajedničku političku opoziciju Muslimana i Srba (Kraljačić 1987, Ress 2000). Ideja o mogućnosti stvaranja jedne zasebne, nove nacije očigledno dolazi iz tradicije francuske političke filozofije, u kojoj se nacija shvata kao politička nacija, koju pre karakteriše pripadanje istoj državi, nego pripadanje istom etnosu. Međutim, van svake je sumnje da je, kao što piše Milorad Ekmečić, izvor Kalajevih shvatanja o bosanskoj naciji vezan i za ugarsko poimanje istorijskog prava i političkog naroda (Ekmečić 1983: 615, Joó 1990²). S druge strane, Kalajevu ideju o mogućnosti stvaranja političke nacije baš u BiH, treba videti u okviru njegovog mišljenja o

---

² U ovom članku se neću mnogo zadržati na konkretnim istorijskim dešavanjima zato što o političkim, stratejskim i privrednim ciljevima Monarhije na Balkanu, uopšte, i posebno u BiH i sa njim povezanim kulturnim inicijativama postoji već opširna istorijska literatura čiji su autori iscrpno obradili bogatu arhivsku građu iz tog perioda.

regionalnom partikularizmu koji, po njemu, karakteriše Srbe (Kraljačić: 58) i ne sme se zaboraviti da nacionalna ideja u to vreme još nije bila institucionalizovana u BiH.

Kako bi ideja bosanske nacije uhvatila koren u širim slojevima naroda u BiH, pokrenute su 1891. novine „Bošnjak“ koje su imale zadatak da šire državnu propagandu u tom pravcu, kao i da stvore jaz (odnosno da se produbi gde je već postojao) među Srbima i Hrvatima (Kraljačić 1987: 214-230). Iz sledećeg citata vidi se kako je *Bosanska vila* karakterisala *Bošnjak*:

«U Sarajevu izlazi jedna novina, za koju i sami Muhamedani vele: da niti je njihova, niti zastupa njihove interese. Tako nam pišaše sa više strana (...) Taj list naduo se, dokazujući, kako u ovijem zemljama nema Srba, niti ih je ikada bilo» (*Bosanska vila*. XI/1896: br. 23-24: 375).

Deo politike uvođenja bosanske nacije bila je, pored uvođenja grba, i posebna jezička politika koju je Austrougarska vodila. Ovde valja spomenuti da su Austrijanci, odmah posle okupacije, sa generalom Filipovićem na čelu, vodili jezičku politiku sa osloncem u Zagrebu, pa se jezik BiH zvanično zvao hrvatskim jezikom. Pošto se ovo rešenje nije smatralo dobrim, brzo se od njega odustalo. Tek kasnije su uveli naziv „bosanski“ ili „zemaljski“ jezik³, što je opet faktički značilo negaciju srpskog i hrvatskog narodnog imena – koja su inače oba bila zabranjena do pred kraj njegove uprave, kad je shvatio da takva politika nije postigla željene ciljeve.

Prema inostranstvu: civilizatorska misija Dvojne monarhije u BiH

Već na početku okupacije Bosne i Hercegovine od strane Dvojne monarhije, pročuła se ideja *civilizatorske misije* koju je ona namenila sebi na Balkanu. Drugim rečima, civilizatorska misija trebalo je da unese u okupirane provincije zapadne ideje i institucije i da ih na taj način približi Zapadu. I sâm Kalaj imao je svoju filozofiju o ulozi Ugarske na Balkanu, kao države koja čini prelaz između Istoka i Zapada i čiji narod u sebi nosi duh Istoka i duh Zapada (Kállay 1905).

S jedne strane, bila je posebno ponosna na svoju civilizatorsku misiju pred inostranim gostima. S druge strane, međutim, da se primetiti njena stalna potreba da pred inostranstvom okupiranje Bosne i Hercegovine pravda baš tim civilizatorskim dostignućama⁴, kako bi pripremila aneksiju ovih zemalja.

Kao, da tako kažemo, književna sredstva isticanja civilizatorskih dostignuća, treba spomenuti časopise koje je Vlada izdavala (odnosno finansijski pomagala njihovo izdavanje), kako na srpskohrvatskom, tako i na nemačkom jeziku. *Nada* je luksuzno opremljen i bogato ilustrovan list, koji je postojao sve do Kalajevе smrti, 1903. godine, i imao je zadatak da visokim honorarima

---

³ Kalaj je čak i angažovao čuvenog bečkog lingvistu Vatroslava Jagića kako bi odbranio svoju jezičku politiku u BiH pred delegacijama austrougarskog parlamenta u Budimpešti. Pošto su Vukova književnojezička norma i pravopis u to vreme već duboko uhvatili koren u BiH (Tanasić 2000: 1163), pogotovo kod Srba, a i kod Muslimana, nije se mogao promeniti sâm jezik kako-tako, ali se Kalaju, koji je izvanredno dobro vladao srpskim, valjda učinilo moguće da se naziv «bosanski» ili «zemaljski» nametne, znajući da mnogo ljudi svoj jezik naziva naprosto «našim» ili «naškim».

⁴ Tako, na primer, svečano dočekuje strane novinare, vodi ih po zemlji i pruža im mogućnost da noće po najluksuznijim hotelima, pokazujući im najveće dostignuće Austrougarske u tim bivšim zabačenim turskim pokrajinama, koje su sad, eto, ušle u svetlo zapadnoevropske civilizacije i to, jedino zahvaljujući austrougarskom okupatoru i njegovoj naprednoj ekonomskoj i kulturnoj politici, vođenoj u pravom duhu prosvetiteljstva.

okupi oko sebe i srpske i hrvatske pisce⁵. Časopis je deo vladine politike da uzdigne Sarajevo kao važan književni i kulturni centar na slovenskom jugu, nezavisan od Zagreba i Beograda i privlačan za ceo zapadni Balkan. U iste svrhe pokrenuti su Zemaljski muzej i njegov *Glasnik* (Kruševac 1978:332). *Bosnische Post* je glasilo koje je trebalo da obaveštava Nemce doseljenike i inostranu zainteresovanu publiku o političkim i kulturnim prilikama u okupiranim zemljama, a donosilo je i brojne prevode iz bosanskohercegovačke književnosti na nemačkom jeziku (Kruševac 1974, Kruševac 1978: 162-180).

Sa istim propagandnim ciljem publikuje (odnosno finansira) putopise o Bosni i Hercegovini: s ciljem da se inostrana javnost, navodno, upozna sa prilikama u okupiranim provincijama. Međutim, po sadržini i tonu izveštaja vidi se da se radi o čistoj propagandi. Prvi takav putopis napisao je Johan fon Ašbot (Johann von Asbóth) godine 1888, kao rezultat svoga putovanja u društvu samoga Kalaja (Von Asbóth 1888: II). Pitanje je, dakle, koliko su njegov putopis i koncept njegovih istorijskih studija nepristrasni. Koliko je važnosti uprava pridavala svom imidžu u inostranstvu i kakvoj vrsti propagande uopšte, vidi se iz činjenice da je Ašbotovo delo prevedeno na engleski o trošku Zemaljske vlade, godinu dana posle izlaska iz štampe u Beču (Kraljačić 1987:366). Sličan poduhvat ponovio se nekoliko godina kasnije, kad je nemački novinar Hajnrih Renner, koji je 1878. kao ratni dopisnik došao u Bosnu sa glavnim štabom okupacione vojske i tu ostao više od godinu dana (Kruševac 1978:75), takođe uz finansijsku pomoću Zemaljske vlade, napisao putopis i objavio ga u Berlinu (Renner 1897²)⁶.

Ovaj putopis, koji se u suštini svodi na dugačak hvalospev austrougarske uprave u Bosni a pogotovu politike Kalaja, za nas je posebno zanimljiv jer nam lepo pokazuje kako je zvanična Austrougarska želela da se predstavi inostranoj javnosti, te ćemo se malo duže zadržati na njemu. Renner je, naime, koristio samo «politički korektnu» građu, uzevši je samo iz zvaničnih publikacija. Iz Ašbotovog putopisa i njegovih studija o istoriji Bosne i Hercegovine, iz *Glasnika zemaljskog muzeja* i *Wissenschaftliche Mitteilungen*, i iz časopisa *Bosnische Post*, uzeo je istorijske i etnografske podatke i informacije o književnosti u BiH. Iz vladinog književnog časopisa *Nade*, uzeo je gotovo sve slike za svoju knjigu (odnosno dobio ih je).

Pisac ponajviše pažnje posvećuje, kao što rekosmo, dostignućama Dvojne monarhije u BiH na ekonomskom planu i na više mesta izričito ukazuje na veliki napredak koji je u BiH učinjen u odnosu na prethodno primitivno, orijentalno stanje, nasledeno od Osmanskog carstva. Navešću neke odlomke iz kojih se to favorizovanje (stvarnog ili izmišljenog?) austrougarskog *kulturtregerstva*, da iskoristim jedan omiljen Krležin izraz, jasno vidi:

---

⁵ Međutim, kao što piše Vladimir Ćorović, Srbi su prozreli vladine namere i najveći deo njih odobravao je odogovor J. J. Zmaja na molbu vlade da i on šalje priloge u Nadu: «kakva Vlada, takva Nada.» (Ćorović 1999²: 114).

⁶ Drugo izdanje štampano je 1897, a hrvatski prevod Ise Velikanovića 1898. Činjenica da je Rennerov putopis izdat u Berlinu, a ne u Beču, još jednom potvrđuje da je nametnut široj publici a ne samo austrijskoj javnosti.

„Bevor Österreich-Ungarn kraft des im Berliner Vertrage erhaltenen Mandates im Jahre 1878 zur Besetzung Bosniens und der Hercegovina schritt, waren in dem seit Jahrhunderten wie verschlossenen Lande nur wenige europäische Reisende erschienen (...) das bosnische Dornröschen schlief noch den jahrhundertelangen Zauberschlaf und es fand seine Auferstehung erst, als die kaiserlichen Truppen die Grenzen überschritten und die neue Aera einleiteten. Jetzt wurde das Dickicht, das um Dornröschens Schloß wucherte, gelichtet und nach rastloser und schwerer Arbeit von nicht zwei Jahrzehnten steht Bosnien bekannt und geachtet vor der Welt. Eines hat mir die Feder geführt: unauslöschliche Liebe zu Bosniens Bergen und Thäler [*i ima stvarno dosta romantično zanesenih opisa bosanske prirodne lepote, op. aut.*], zu seinen kräftigen Volke und dessen Eigenart. Sodann aber auch unbegrenzte Hochachtung vor den Männern, die als Kulturträger in amtlicher Stellung jene Fortschritte zeitigten, die heute diese Provinzen so hoch über die meisten anderen Ländern des europäischen Südosten erheben. (...) Bosnien ist unter seinen heutigen Verwaltung nicht nur das vorgeschrittenste Land des Balkans, es ist neben der „stolzen Bosna“ auch die „glückliche Bosna“ geworden!“ (Renner 1897²: V-VII).

Ako možemo verovati Renneru, Austrougarska je bosansku uspavanu lepoticu, dakle, – htela ona to ili ne – probudila iz vekovnog sna osmanske zaostalosti i uvela je u krug evropske civilizacije, tako da je sada uznesena visoko iznad ostalih zemalja jugoistočne Evrope, zahvaljujući austrougarskoj administraciji koja neumorno radi na kulturnom i ekonomskom napretku Bosne i Hercegovine, poput ubeđenih misionara koji otvaraju u Bosni novu epohu.

Renner stvarno smatra BiH austrougarskim kolonijalnim posedom i takvim je i naziva: kod njega nema te političke korektnosti koja karakteriše austrijske političke krugove, koji su inače izbegavali da koriste naziv „koloniju“ kad govore o Bosni (Malbaša 1940: 13-14). To se vidi iz sledećeg njegovog iskaza u kojem se poziva na svoju kompetentnost, iskusnog, dugogodišnjeg putnika i znalca bosanskih prilika, da oceni situaciju, uostalom, ne propuštajući priliku da se Kalaju udvori:

„Oesterreich-Ungarn hat in seiner Koloniarbeit Erfolge aufzuweisen, die beispiellos in der Geschichte der Besetzung eines fremden Landes sind. (...) Es genügt nicht, Bosnien in ein par Tagen zu durchreisen; man muss das Land früher gekannt, man muss dort gelebt haben und immer wieder verkehrt haben, um die Fortschritte feststellen zu können, die auf Schritt und Schritt zu bemerken sind. Dann erst wird man der riesigen reformatorischen Thätigkeit des Ministers v. Kállay und seiner Mitarbeiter gerecht werden.“ (Renner 1897²: 53-54).

Na drugom mestu, povodom planova da se u Srebrenici izgradi banja, kaže da je to zasada još daleka budućnost, ali odmah dodaje sledeće:

„Die bosnische Landesregierung hat schon so viel unmöglich Scheinendes in Thatsachen übersetzt, daß wir auch der obigen Idee der Verwirklichung nicht absprechen. Wie sagte doch ein Gendarm auf einem einsamen Gebirgsposten: „Gott und unserer Landesregierung is nichts un-möglich!“ Nach unseren Erfahrungen im Lande sind wir derselben Überzeugung.“ (Renner 1897²: 225).

I tako samo nastavlja sa pohvalama, čitaocu dajući utisak da stvarno nema kraja neverovatnim uspesima Dvojne monarhije: pod njenim upravom izgrađeni su drumovi i železničke pruge, škole, istrebljena je hajdučija tako da čovek sada može lutati potpuno mirno po nekad po razbojnicima čuvenoj Romaniji. Austrougarska žandarmerija i štrajfkori⁷ su sve to razbojništvo istrebili do korena, tako da je „činjenica da Bosna i Hercegovina pripadaju sad najbezbednijim zemljama, da putnik čak i u najzabačenijim krajevima nema čega da se plaši. I to je kulturi napredak („*Kulturthat*“), i zapravo ni najmanji!“ (Renner 1897²:154). I meštani su, bar po Renneru, zadovoljni kao nikad ranije: za hrišćane više nema tih religioznih ograničenja koja su postojala za vreme Turaka.

Mada knjiga prvenstveno sadrži, razume se, propagandu koja treba da privuče strane turiste, ipak se iz navedenih citata jasno vidi kako se zvanična Austrougarska zaista nosila mišlju da ima civilizatorsku misiju u Bosni i Hercegovini i to, bez obzira na to što je to velikim delom bio izgovor, opravdanje za buduću okupaciju BiH. Ovo se vidi čak u jeziku koji se koristi: često se sreću reči „*Kulturthat*“, „*Kulturarbeit*“, „*Kolonisationsarbeit*“ (sa pozitivnim privzukom!), „*Kulturträger*“.

Pored već spomenutih putopisa, književnih, političkih i naučnih listova, u ostala sredstva iz opšte sfere kulture, koja je Austrougarska koristila da bi se u inostranstvu mogla okititi atributom *kulturtregerâ* u BiH i ponositi se svojom prosvetničkom misijom na okupiranim prostorima, nesumnjivo spadaju izložbe. Na izložbi u Budimpešti, organizovanoj 1896. godine prilikom proslave hiljadugodišnjice dolaska Mađara u Panonsku niziju, u Briselu 1897, BiH je predstavljena u tzv. *bosanskom paviljonu* kroz oči austrougarskih vladara⁸.

Reakcija bosanskohercegovačkih Srba

Moglo se očekivati da je opisana politika Austrougarske izazivala opšte nezadovoljstvo i stalno negodovanje kod Srba – kao i kod drugih bosanskohercegovačkih naroda, naravno, ali najviše kod Srba. Ovde se da zapaziti prvo, da su se Srbi u Bosni i Hercegovini okupljali u samoj BiH oko jednog zajedničkog kulturnog programa i drugo, da su potegnuli veze sa maticama u

---

⁷ Takozvani *Streifkorps* bio je posebna mobilna jedinica koja je samo nosila oružje i, kao prva vojna jedinica u svetu, ranac. Štrajfkori su bili organizovani u borbi protiv terorizma, savremenim rečnikom rečeno.

⁸ O izložbi u Pešti, 1896. godine, *Nada* gotovo iz broja u broj obaveštava svoje čitaoce brojnim slikama i komentarima. O tome, kako je Bosna i Hercegovina prikazana na izložbi, i koji značaj *Nada* pridaje prisutnosti ovih krajeva na izložbi zbog inostrane publike koja je posećuje, svedoči sledeći citat: «Nema sumnje, da će bogati izložci i prekrasni ukus našega svijeta u Bosni i Hercegovini pobuditi u stranijeh posjetnika odlično mnijenje, dok će sama spoljašnja oprema bos.-hercegovačkog odjeljenja zadiviti i najstrožnije zahtijeve skladnosti i elegancije.» [*sic*] (*Nada*, II/1895/7: 138). Iz izveštaja u *Nadi* o putovanju bosanske delegacije u Brisel i Pariz, prilikom svetske izložbe u belgijskoj prestonici, saznajemo da nisu štedili finansijska sredstva da bi predstavili svoj novopridobijeni kolonijalni posed što lepše. (*Nada*, III/1897/12: 238: «Slike sa bosanskohercegovačke izložbe u Briselju» i *Nada*, III/1897/17: 339: «Sa puta naših izletnika u Briselj i Pariz» [*sic*]). Da su stekli veliko priznanje od strane belgijskih političara i kralja, kao što nam piše *Nada*, nije ni čudo kad se uzme u obzir da je Belgija, sa kraljem Leopoldom II na čelu, u to vreme bila jedna od vodećih kolonijalnih država, naravno posle Engleske i Francuske.

Vojvodini, Srbiji i Crnoj Gori⁹. Ukratko ćemo opisati kako se ta borba vodila na ova dva spomenuta plana, sa posebnim akcentom na ulogu *Bosanske vile*.

Kulturni program *Bosanske vile*: naglašen nacionalan kurs

Moglo bi se reći da je *Bosanska vila* u stvari ogledalo u kome se odražava ne samo razvitak opštih kulturnih prilika u BiH za sve vreme austrougarskog režima nego i sazrevanje nacionalne svesti bosanskohercegovačkih Srba¹⁰. Zato mislim da je opravdano smatrati njen književni program u neku ruku odgovorom Srba na ideološki i kulturni izazov Dvojne monarhije. Kao takvu ću je ovde i posmatrati.

Bosanska vila se s početka određuje kao književni časopis sa određenim nacionalnim kursom. Kao jedini srpski list u BiH, smatra da ima za zadatak da srpski narod, pored njegovog opšteg prosvetljavanja, okupi oko sebe i da pruži otpor austrougarskoj politici. U svom «Pozivu na pretplatu», urednik Nikola Kašiković već nagoveštava da će se časopis, kao jedino srpsko glasilo u BiH, angažovati ne samo na književnom, što je naravno njen prvi zadatak, nego i društveno-političkom planu, naime, da će odbraniti narodne interese od okupatora. Zato se nada da će se «svaki pravi Srbin odazvati, a naročito Bosanci i Hercegovci» i prepušta njima da pokažu, «koliko [su] svjesni Srbi» (*Bosanska vila* 1885/1:16). Sličnu poruku ističe i S. Kaluđerčić povodom proslave desetogodišnjice pokretanja *Vile*: «Cilj je listu: da služe Srpstvu i da uznosi ono, što je za hvala, a da žigoše ono, što je za kuđenja (*Bosanska vila* 1896/2: 24-26).

Kao što Todor Kruševac s punom pravom primećuje, taj nacionalni kurs *Bosanske vile* postoji tokom celog perioda dok je časopis izlazio, obeležen je u svakom broju (Kruševac 1978: 318). Način na koji se taj kurs iskazuje, menja se, ali osnovna zamisao ostaje ista. Nalazimo je, eksplicitno iskazanu, u citiranom Kašikovićevom «Pozivu» i drugim sličnim tekstovima, a implicitno, u izboru tekstova, slika i malih obaveštenja (tzv. «kulturnih bilješki»), u kritikama i prikazima knjiga, koje *Vila* donosi¹¹.

Kao antitezu ugarskog shvatanja nacije, definisanu, pre svega, državnom pripadnošću, kod Srba se vidi uticaj nemačkih mislilaca po kojima se nacija i narod definišu (istim) jezikom i kulturom. U prvom periodu, koji obuhvata godine od osnivanja 1885. do otprilike 1907, odnosno

---

⁹ Razume se da nisu imali iste finansijske i političke mogućnosti kojim su raspolagale austrougarske vlasti. Ali zato su imali širu narodnu podršku, kako u BiH, tako i u Srbiji, Vojvodini i ponekim drugim delovima Monarhije, na primer u Češkoj, što su do maksimuma i iskoristili.

¹⁰ O istoriji *Bosanske vile*, njenom književnom sadržaju i značaju za srpsku književnost videti Đuričkovića 1975.

¹¹ Iz trezvenog prikaza Renerove knjige koji smo našli u *Bosanskoj vili* možemo zaključiti da ni njima nije promakla tendencioznost ovoga dela: „Neki Henrich Rener iz Berlina poslao nam je debelu knjižurinu na njemačkom jeziku. Ona ima 567 strana velike osmine i 354 slike, sa generalnom kartom Bosne i Hercegovine. Jedino što je prirodna ljepota ovijeh zemalja bespristrasno opisana, a sve ostalo pisato je sa naročitim smjerom. Kad čovjek čita ovo djelo, dobije sa svim protivnan pojam o stanovništvu ovih zemalja. Tu se neprestano ističe njemački elemenat i kolonije [*a Rener je stvarno mnogo stranica posvetio nemačkim kolonistima u BiH, op.aut.*], a o Srbima pravoslavnim, koji sačinjavaju većinu stanovništva (673.246 duša) nema ni spomena. I o muhamedancima se govori onako isto kao što „Bošnjak“ piše. A da je s tendencijom napisana pokazuje joj i malena cijena, jer staje samo 3 marke.“ (*Bosanska vila*, XII/1897/22: 350).

1908, kada mlađa generacija faktički preuzima redakciju lista¹², časopis zastupa tezu da u BiH živi jedan, srpski narod triju vjerâ. Pod Vukovim geslom «Srbi svi i svuda», list ide dosta daleko u definisanju srpskog naroda u BiH: ima Srba-pravoslavniha, Srba-muslimana i Srba-rimokatolika¹³.

U to doba ima zaista dosta pisaca koji se u *Vili* potpisuju kao «Srbin muhamedovske vjere», a ima i poneki «Srbin-rimokatolik», mada je to ređa pojava¹⁴. Muslimanski kulturni radnici i pisci u to vreme su jednim delom saradivali sa Vladom, delom težili ka srpstvu, delom ka hrvatstvu, delom bežali u Tursku (Rizvić 1973)¹⁵. Nas ovde zanimaju, naravno, pre svega oni koji su sebe smatrali Srbima. Najpoznatiji među njima su Osman Đikić, Musa Ćazim Ćatić i Avdo Karabegović Hasanbegov. Većini njihovih tekstova ne može se pripisati ni iole književoumetničke vrednosti, pošto se radi o programskim pesmama¹⁶. Oni su u to vreme bili priznati muslimanski književnici, koji su objavljivali u BiH i u Srbiji i kao takvi se i nisu mnogo razlikovali od svojih srpskih savremenika iz BiH, možda samo po rečniku. *Vila* je objavljivala njihove tekstove i često bila prvi časopis u BiH u kom su ti pisci mogli da objave svoje književne prvence, budući da u to vreme još nije postojao književni glasnik bosanskohercegovačkih muslimana. Nećemo sad sumnjati u istinitost patriotskih osećanja spomenutih muslimanskih pisaca ili u iskrenu simpatiju *Bosanske vile* za njih, ali činjenica je da su mnogi prešli u muslimansku štampu, čim se ona pojavila¹⁷. Nesumnjivo je da su njihovi radovi išli na ruku *Viline* borbe protiv austrougarske ideologije jedne bosanske nacije: kad su se već Muslimani, koje su austrougarske vlasti smatrale za nosioce ideje bosanske državnosti i političke nacije, izjašnjavali kao Srbi, taj austrougarski poduhvat morao je tek tada izgledati potpuno besmislenim. Narodne umotvorine koje *Vila* stalno objavljuje, smatraju se srpskim, i kada se radi o muslimanskim pesmama.

U vreme kada je *Nada* popunila svoje brojeve komentarima o milenijskoj izložbi u Budimpešti i osvrtima o mađarskoj književnosti, *Vila* se ponosila odlikovanjem koji je njen urednik Nikola T. Kašiković dobio od sultana Abdula Hamida Hana, ordenom Medžedije III stepena: čestitke je štampala čak i tokom 1897¹⁸. Na taj način, nedvosmisleno je davala do znanja da još uvek priznaje sultana za pravog gospodara BiH – što je on po međunarodnom pravu zaista i bio.

---

¹² Za motivaciju ove podele u dva razdoblja videti Đuričkovića 1975.

¹³ Takvo shvatanje podrazumeva i potpunu negaciju hrvatskog narodnog imena, ne samo u BiH, nego i u Dubrovniku, na primer. (Dubrovnik je srpski. *Bosanska vila*. V/1890/2:23-26, 4: 55-56, 5: 71-72, 6: 86-88, 7: 102-104. Hrvatski šovinizam. *Isto*, br. 4: 63. Opet hrvatski šovinizam. *Isto*, br. 18: 287-8).

¹⁴ Našli smo, na primer, pesmu jednog «Srbina katolika», Mileta Jovovića, pod nazivom «Raznovjernoj braći», u kojoj dolazi do sledećeg zaključka: «Al' brat bratu, 'vako sudi: / zdravo vjero; svakom svoja, / Jedne krvi; jednog soja, / Srpkinja nas majka rodi:» u: *Bosanska vila*; XII/1896/13: 196.

¹⁵ Malbaša nam daje i podatak da je, uz srpstvo, i Starčevićeva Stranka prava uživala veliki ugled kod jednog dela obrazovanih Muslimana (Malbaša 1940: 67-69).

¹⁶ Videti, na primer, Ćatićevu pesmu «Srpski ponos», koju on šalje iz Carigrada (*Bosanska vila* XXVI/1899/8: 97). Rizvić (Rizvić: 190) kaže da je gotovo cela muslimanska emigracija u Carigradu bila prosrpska.

¹⁷ *Behar* je pokrenut 19. marta 1900. godine, odnosno 1. muharema 1318, početak muslimanske nove godine.

¹⁸ Zanimljivo je da i Srbi sultana nazivaju «Njegovo Carsko Veličanstvo Sultan». Videti čestitke u *Bosanskoj vili* XI/1896, str. 194, 312, 327, 344, 358 i XII/1897, str. 14, 31, 47 i 62.

Dok je *Nada* posvetila ceo jedan broj pedesetogodišnjici stupanja Franja Josipa I na presto, *Bosanska vila* mu je dala jednu (doduše, naslovnu) stranu, kao iz obavezne učtivosti (*Bosanska vila*. XIII/1898/21, *Nada*. III/1898/24). Zato *Vila* obeležava važne događaje iz istorije srpskog naroda, kao petstogodišnjicu Kosovske bitke, a i prenos posmrtnih ostataka Vuka Karadžića iz Beča u Beograd posebno je obeležen. Gde je *Nada* objavljivala slike nemačkih kolonija u Bosni, tu je *Vila* donosila biografije i slike poznatih srpskih i ruskih pisaca, dobrotvora, političara (koji često nisu imali ni najmanje veze sa BiH). Vestima, pripovetkama i pesmama iz Srbije i Crne Gore, razvijala je svest narodnog jedinstva sa Srbima u ovim krajevima¹⁹. Činjenica da ih od hrvatskih pisaca ima neuporedivo manje, govori za sebe. Više pažnje pridaje se hrvatskoj književnosti od, otprilike, 1904, odnosno 1905. godine, kada Dimitrije Mitrinović počinje sa objavljivanjem književnih kritika o hrvatskim pesnicima i umetnicima u *Vili* (Palavestra 2003²), kada polako sazreva ideja Jugoslovenstva.

Odnos *Vile* prema jezičkoj politici Austrougarske u BiH jasno je izražen na dosta mesta u časopisu. U ovom pogledu, *Vila* zauzima odlučan stav ne samo prema tzv. zemaljskom jeziku, kako su vlasti zvale srpski jezik u BiH, nego i protiv poplave nakaradnih konstrukcija i hrvatizama u jeziku austrougarske administracije i školstva, što je naravno bilo jako osetljivo pitanje. Može se primetiti ponekad otvoreni sukob o čistoti jezika sa pojedinim hrvatskim listovima u BiH, ali i činjenica da *Vila* i srpskim listovima zamera njihov nemar u pogledu jezika. Tako se prikaz «Izveštaja sarajevske gimnazije» u suštini svodi na oštru kritiku jezika kojim je izveštaj napisan:

«sviđa nam se što je izveštaj štampan naizmjenice ćirilicom i latinicom, kako bi trebalo da se štampa i «Sar[ajevski] List» i sve školske knjige, ali nam je žao da ima u njemu mnogo jezičkih pogrešaka kao (...) (sledi ceo spisak hrvatizama). Sve ove pogreške našosmo u članku nastavnika Šćepana Grđića, kao domaćega sina, rodom Hercegovca i po tome sudimo koliko utiče ta škola na kvarenje materinskoga jezika, zbog čega i propadaju toliki đaci, jer ne razumeju šta im se predaje. Dalje smo našli ove pogreške(...) (i opet sledi ceo spisak)» (*Bosanska vila*. XVII/1902/23: 432).

U sledećem broju naišli smo na iskaz: «Dosta nam je što tuđini kvare lijepi srpski jezik i hotimice i nehotice, pa ne treba da i mi za njima pristajemo», kao na zamerku *Srpskom Vjesniku*, koji je, očigledno, *Vili* bio zamerial neke pravopisne greške tamo gde ih nije bilo. Zanimljivo je da *Vila* u ovoj diskusiji o jeziku potpuno profesionalno upućuje na Vukov *Rječnik*, na dela Miklošića i Stojana Novakovića («Srpski Vjesnik nema pravo» u: *Bosanska vila*. XVII/1902/24: 456)²⁰.

Budući da je Kalaj uveo oštru cenzuru u zemlju, nije se smela otkriveno komentarisati politika režima, a kamoli organizovati politička opozicija. Što se nije smelo reći u bosansko-

¹⁹ Naravno da je to prirodno, kad su u pitanju pisci, ako se već samo uzme u obzir da su, na primer, najbolji predstavnici srpskog realizma, kao što su Laza Lazarević, Milovan Glišić, Janko Veselinović, čije pripovetke često vidimo u *Vili*, živeli u Srbiji ili Vojvodini.

²⁰ Videti o tom pitanju detaljnije u članku Sreta Tanasića, «Bosanska vila o srpskom jeziku» u: *Južnoslovenski filolog*, LVI/2000/3-4: 1161-1168. Kasnije će borba za čistotu jezika naći vatrenog i dostojnog pobornika u Petru Kočiću, koji će svojim govorima u saboru naglasiti taj problem.

hercegovačkim novinama, čak ni između redova, slali su u Srbiju, ili srpskim novinama u Vojvodini, gde je ta ista austrougarska uprava bila mnogo umerenija nego u Bosni. Tako je pripovetka Nikole Šumonje „Pod gvozdenim krstom. Pripovijetka iz prošlih dana“, u kojoj se oslikava tragedija stradanja običnih ljudi, koja se desila prilikom ulaska Dvojne monarchije u BiH, posle objavljivanja prve epizode u *Bosanskoj vili* bila zabranjena, pa se nešto kasnije njen nastavak pojavio u novosadskom listu „Javor“ (*Javor*. XIV/ 1887/ 34-36: 530, 545, 562), čiji je vlasnik bio Jovan Jovanović Zmaj²¹.

U ovom kontekstu treba spomenuti i članak Vladimira Skarića²², koji je pod nazivom *Pismo iz Bosne*, objavio u beogradskom časopisu *Delo* (*Delo. List za nauku, književnost i društveni život*. II/1895/V: 284-294), u kome pisac nabraja sve nepravедnosti austrougarskog režima u BiH. Skarić naglašava da je austrougarski režim u BiH, u suštini (na primer, što se tiče poreza), nemilosrdniji u poređenju sa stanjem pod osmanskim vlastima. Baš suprotno od Austrougarske, on zgrade koje su Austrijanci izgradili i koje su tako ponosno pokazivali turistima (na primer banja na Ilidži), naziva «Paćomkimska sela», a neke druge Kalajeve poduhvate «reklama i ništa drugo već reklama». Uostalom, iz celog njegovog teksta jasno se vidi da on austrougarska dostignuća u BiH ne smatra rezultatima njene «civilizatorske misije».

Zaključak

Iz svega što smo opisali, možemo zaključiti da je (kulturalna) politika i ideologija Austrougarske, sa stanovišta bosanskohercegovačkih Srba, u suštini bila promašaj od početka. To važi kako za politiku uvođenja bosanske nacije tako i za takozvanu civilizatorsku misiju Dvojne monarchije u BiH. Pokrenuvši *Bosansku vilu* Srbi su, u stvari, reagovali izgradnjom svoga kulturnog programa, svoje civilizatorske misije, svoga nacionalnog identiteta, a sve to se potpuno razlikovalo od austrougarskih koncepata. Svojim shvatanjem nacije, negovanjem književnog jezika i užim povezivanjem sa maticama u Srbiji i Vojvodini na sve moguće načine, *Vila* se suprotstavlja ideologiji i kulturnoj politici Austrougarske. Nit nacionalnog kursa provlači se kroz gotovo ceo njen književni program tokom prvog razdoblja.

Iz *Bosanske vile* vidi se da su Srbi iz BiH merodavnim ideološkim i kulturnim centrom smatrali pre Beograd nego Beč, pre Novi Sad nego Budimpeštu. Te prirodne veze Kalaj i njegovi sledbenici nisu mogli preseći, ma koliko to hteli. Štaviše, što su se oni više trudili da postignu svoje ciljeve, to su se Srbi više skupljali i ugledali na svoje matice.

---

²¹ Prva epizoda objavljena je u *Bosanskoj vili*. II/1886/20: 306-308, uz jednostavnu napomenu „srvšetak nije štampan“.

²² Tekst je objavljen anonimno, za podatak o autoru videti Kruševca (Kruševac 1978: 324).

LITERATURA:

- Asbóth, J. von (1888). *Bosnien und die Herzegowina. Reisebilder und Studien*. Wien: k.k. Hof- und Universitäts-Buchhändler.
- Bosanska vila* (1885-1910): Sarajevo.
- Ćorović, V. (1999) *Bosna i Hercegovina*. Beograd / Banja Luka: Glassrpski / Ars Libri. [Beograd: SKZ 1925¹].
- Dedijer, V. (1966). *Sarajevo 1914*. Beograd: Prosveta.
- Delo. List za nauku, književnost i društveni život*. Beograd.
- Đuričković, D. (1975). *Bosanska vila. Književnoistorijska studija*. Sarajevo: Veselin Masleša.
- Ekmečić, M. (1983). U: *Istorija srpskog naroda u šest knjiga*. Knj. VI. Tom 1. Beograd: SKZ.
- Javor* (1887): Novi Sad.
- Joó, T. (1990). *A Magyar nemzeteszme*. Szeged: Universum Kiadó [Budapest 1939¹].
- Kállay, B. (1905). *Ugarska na granici Istoka i Zapada (Pročitano u svečanom zboru magjarske naučne akademije 20. maja 1883)*. Sarajevo: Zemaljska štamparija.
- Kraljačić, T. (1987). *Kalajev režim u Bosni i Hercegovini 1882-1903*. Sarajevo: Veselin Masleša.
- Kruševac, T. (1974). Periodika bosanska u prvom austrijskom periodu. Zavisni politički listovi. Separat iz: *Prilozi za proučavanje istorije Sarajeva*.
- Kruševac, T. (1978). *Bosanskohercegovački listovi u XIX veku*. Sarajevo: Veselin Masleša.
- Malbaša, A. (1940). *Hrvatski i srpski nacionalni problem u Bosni za vrijeme režima Benjamina Kallaya*. Osijek: Tisak Građanske tiskare k.d.
- Palavestra, P. (2003²). *Dogma i utopija Dimitrija Mitrinovića. Počeci srpske književne avangarde*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva. [1977¹].
- Renner, H. (1897²). *Durch Bosnien und die Herzegovina kreuz und quer. Wanderungen von Heinrich Renner*. Berlin: Dietrich Reimer (Ernst Vohsen).
- Ress, I. (2000). Kállay Béni bosnyák nemzetremtési kísérlete. *Limes*. 2000/2-3. II. Tatabánya: 277-286.
- Rizvić, M. (1973). *Književno stvaranje muslimanskih pisaca u Bosni i Hercegovini u doba austrougarske vlade*. Sarajevo: Akademija Nauka i Umjetnosti BiH.
- Tanasić, S. (2000). Bosanska vila o srpskom jeziku. *Južnoslovenski filolog*. LVI/3-4:1161-1168.

Stijn Vervaet

THE BOSNIAN FAIRY AND THE HABSBURG DUAL MONARCHY. THE LITERARY PROGRAM OF THE SERBS OF BOSNIA AND HERZEGOVINA AND THE CULTURAL POLICY OF AUSTRIA-HUNGARY.

Summary

In his article, the author examines the cultural and ideological policy of Austria-Hungary in Bosnia and Herzegovina, mainly during the reign of Benjamin Kállay. The Austro-Hungarian policy which tried to force the introduction of a Bosnian nation and the so-called cultural mission which the Habsburg Double Monarchy pretended to complete in the occupied regions is described shortly, along with analysis of the literary and cultural channels designed to that end. This is juxtaposed with the cultural policy of the Bosnian Serbs, seen through the spectrum of their most important literary magazine, the «Bosnian Fairy».

The author concludes that the policy of Austria-Hungary was in fact a failure from the very start. The Serbs gathered around the literary program of the «Bosnian Fairy», characterized by a strong national course which the author believes was mainly a reaction to the ideology of Kállay. By all means stressing that in Bosnia and Herzegovina lives one, the Serbian nation, ensuring the pureness of the Serbian standard language and tightening the cultural relations with Serbia, it expressed a national ideology that differed totally from the one that the Austro-Hungarian government promoted. For the Serbs, this represented an alternative cultural mission that sharpened their national consciousness.